

שימור, שחזור ומה שביניהם

מדיניות שימור אתרים ארכיאולוגיים היא נושא קשה ומורכב שהדעות עליו חלוקות גם בקרב אנשי המקצוע המעורבים בתחום. האדריכל גיורא סולר סוקר את המצב הקיים היום בארץ - מי קובע את המדיניות ומי אחראי על השימור, ומפרט כיצד לדעתו צריך המצב להיראות בעתיד

על האחר. רק שינוי חקיקה אשר יגדיר "מורשת תרבות בניה" יוכל לסייע חלקית במקרה זה, אבל יעורר בעיה עוד יותר מורכבת: מי יהיה אחראי על השימור, על השמירה ועל קביעת המדיניות?

כיום, במדינת ישראל, לא קיים גוף אחד אשר תפקידו לעסוק במדיניות השימור. רשות העתיקות אחראית ליישום חוק העתיקות וחוק רשות העתיקות אבל איננה יכולה לחייב או לקדם פעולות שימור כחלק ממדיניות, אלא אם כן קיימת יוזמה שעלולה לפגוע באתר (כולל חפירות ארכיאולוגיות). בשנים האחרונות עוסקת הרשות לא רק באכיפה ובהכוונה אלא גם בתכנון ובביצוע של עבודות חפירה ושימור. כך הגורם היחיד מטעם המדינה שאמור לשמור, להדריך ולכוון עסוק בביצוע בתשלום.

רשות הטבע והגנים הלאומיים אחראית לגנים לאומיים ולשמורות טבע כהגדרתם בחוק. אבל למרות שמרבית האתרים הארכיאולוגיים הגדולים הם גנים לאומיים (ולעתים שמורות טבע), הרשות איננה אחראית למדיניות הלאומית בנושא. הרשות מפתחת את האתרים עבור הקהל הרחב אבל גם גובה דמי כניסה לאתריה, ולכן אחד הגורמים המשמעותיים ביותר בקביעת המדיניות שלה הוא העניין הציבורי, היכולת למשוך מבקרים ורמת ההכנסה הפוטנציאלית - ולא דווקא הערך התרבותי. התוצאה: פגיעה באתרים תרבותיים חשובים שנחשבים בלתי אטרקטיביים לציבור.

אתרים חשובים ביותר, אשר החוק אינו מגדיר אותם כעתיקות (שנבנו אחרי שנת 1700 לספירה) מוגנים, ללא חוק או אכיפה מספקים, על ידי המועצה לשימור אתרים. זהו גוף ציבורי שמסתמך על צוות מקצועי

תרבותית, על פי המדיניות וסדר העדיפויות שלה. המדיניות בהקשר זה היא הביטוי למטרות ולרצונות של החברה והגופים המקצועיים, שניתן על ידי הרשויות המוסמכות מטעם המדינה. מדיניות צריכה להיות מגובה בכלים ליישומה, כגון חוקים, כוח אדם מקצועי, תקציבים, ידע ורצון. קביעת מדיניות חשובה ביותר כדי להחליט על סדר עדיפויות וכדי לקבוע מה ייעשה באיזה מצב.

לטובת המשך הדיון חשוב גם להגדיר בפשטות ששחזור משמעותו הקמה מחדש של מבנים או חלקיהם, והשבתם למצבם המשוער בשלב כלשהו בהיסטוריה. שחזור, בניגוד לשימור, אינו פעולה תרבותית מחויבת אלא פעולה הנעשית לטובת הציבור הרחב, עם השלכות חברתיות וכלכליות משמעותיות. השחזור נעשה כדי להסביר איך הדברים נראו (למשל, העמדה מחדש של העמודים בבית שאן). כדי להרשים את המבקר או כדי לקבוע קביעות ערכיות וסמליות (למשל, שחזור בית כנסת "החורבה" בעיר העתיקה בירושלים).

בעיות של הגדרה

כדי לענות על השאלות מדוע הנושא מורכב כל כך ואם יש בו מדיניות, חשוב להתחיל בבעיות ההגדרה. בעולם הרחב יש אמנם הגדרות לארכיאולוגיה, אולם כאשר מדברים על שימור ועל ערכי תרבות ההתייחסות היא ל"מורשת תרבות בניה" ולא דווקא לארכיאולוגיה. למה, למשל, באר משנת 1650 חשובה יותר מבית במושבה משנות ה־80 של המאה ה־19 ולמה מחליטים לשמר רק אותה? התשובה עמונה במצב חוק העתיקות היום המאפשר שימור ושמירה על האחד ולא

שחזור העמודים בבית שאן

כתב: גיורא סולר, אדריכל

ארכיאולוגיה מוגדרת בישראל על פי חוק, כמעשה יד אדם אשר נעשה לפני שנת 1700 לספירה. כאשר מדובר במבנים ובשרידיהם (נושא מאמר זה), הדבר יכול להיות מעל הקרקע או מתחתיה, חורבה או מבנה בשימוש, חפץ או בניין וכדומה. לשאלה מדוע עוסקים בארכיאולוגיה אין תשובה אחת פשוטה, ומאמר זה אינו עוסק בה, אלא מתמקד בסקירת המצב הקיים בארץ וכיצד הוא בא לידי ביטוי בשטח. כדי להבין את עיקרי הדברים נתחיל בכמה הגדרות והסברים שיישעו לקורא להבין מה המשמעות של שימור, מהי מדיניות שימור ולמה בכלל צריך את זה.

למען הדורות הבאים

משמעותו הכללית של שימור היא כל פעולה שמטרתה לשימור על ערכי התרבות של האלמנט - בין בפעולת מניעה ובין בהתערבות בחומר. אנחנו משמרים כדי להעביר לדורות הבאים את החפץ או את המבנה הנושאים את אותם ערכי תרבות החשובים לחברה, במצב שאיננו גרוע יותר מזה שבו קיבלנו אותו. שימור נחשב לעשייה שהיא מחובתה של כל חברה

דרושה מדיניות לאומית

המקום למדיניות לאומית ולגורם שזהו תפקידו - למשל רשות לאומית לשימור מורשת התרבות הלאומית של המדינה? לסיכום ניתן לומר שאין מדיניות שימור לאומית לארכיאולוגיה, אם כי יש אלמנטים של שימור שנקבעים על ידי רשות העתיקות - על פי הבנתה. לרשות הטבע והגנים הלאומיים יש מדיניות אבל היא מותאמת כמובן למטרות הרשות, שאינן בהכרח אך ורק שימור. המועצה לשימור אתרים מובילה בתחומה (שאיננו ארכיאולוגיה), אולם היא גוף ציבורי שכוחו מן הציבור ואין לה מדיניות לאומית בנושאי שימור. גם אילו הייתה לה, אין מאחוריה חוק שיגבה אותה. האם יש צורך במדיניות? כל מי שעוסק בכך יסכים שיש צורך. רק גוף ממלכתי שתפקידו קביעת מדיניות ובקרה על יישומה, ושאינו לו עיסוקים ואינטרסים נוספים, יוכל לקבוע מדיניות לאומית לשימור אתרים ארכיאולוגיים. הגיע הזמן שניפטר ממורשת המנדט הבריטי אשר קבע את הארכיאולוגיה כתוצר של עד שנת 1700 ואת מחלקת העתיקות כאחראית בלעדית לגביו. בבריטניה כבר מזמן עוסקים בשימור מורשת התרבות הטבעית והבנויה ולא בשימור ארכיאולוגיה, ואין גוף שנקרא מחלקת או רשות עתיקות. רצוי שנתקדם עם העולם גם בנושאים של שימור ומורשת, ואם ניתן, גם נשכח לרגע את האינטרסים הצרים של כל גוף בנפרד ונחשוב בצורה ממלכתית.

השימור, בניגוד לשחזור, הוא הכרת, ולכן קביעת מדיניות שימור לא צריכה להיות בעיה מורכבת מדי. אולם הדבר שונה לחלוטין ומורכב בהרבה כאשר מדובר בהחלטה - האם לשמר או לא? האם לאפשר פרויקט פיתוח שפוגע באתר ארכיאולוגי? ומי אמור להכריע ולקבוע מדיניות בנושא?

כמעט כל כביש בארץ וכל מסילת ברזל עולים על אתרים ארכיאולוגיים או נוגעים בהם. כמעט כל יישוב חדש קם על שרידי יישוב שקדם לו או מכיל אותו. בית קברות עתיק בעכו, כנסייה בשוק בבאר שבע, אין סוף של מקרים שבהם הצורך בפיתוח ובבנייה מתנגש בערכי התרבות של הבנייה העתיקה. כחלק ממדיניות שעליה אחראית רשות העתיקות מבצעים במקרים כאלה "חפירות הצלה", אבל תפקידו של מי להחליט האם האתר יישמר, יכוסה או ייהרס כחלק מהפיתוח? מי יחליט מה יותר חשוב - האתר העתיק או הכביש במיקומו המתוכנן? מי יחליט מה המחיר ששווה לשלם בהריסת המורשת או בשימורה, או בביטול הפרויקט או בשינויו?

כיום, על פי חוק, זהו תפקידו של מנכ"ל רשות העתיקות, מלבד כאשר מדובר במקומות קדושים. במקרים אלה קיימים אינטרסים ציבוריים או פרטיים שונים וכולם עשויים להיות רלוונטיים. האם נכון שהגוף שתפקידו ארכיאולוגיה יקבע בכל מקרה? האם אין זה בדיוק

קטן ועל הרבה מאוד מתנדבים, ובוודאי לא אחראי על קביעת המדיניות הלאומית לשימור אתרים כאלה ואחרים. לסיכום, ניתן לומר שאין מדיניות ברמה הלאומית ואין גוף שאחראי למדיניות כזאת. כל הגופים השונים כפופים למשרדים ממשלתיים שונים כמו משרד החינוך, המשרד להגנת הסביבה או משרד התרבות והספורט, ולכל אחד מהם יש מדיניות משלו, על פי הבנתו ולפי רוח הזמן.

פעולות שימור בעבר

פעולות השימור ההיסטוריות הגדולות ביותר בוצעו בשנות העשרים של המאה שעברה, כאשר החברה הבריטית למען ירושלים (Pro Jerusalem Society) שיקמה את חומות העיר העתיקה בירושלים. יותר מ-80 שנה אחר כך עוסקת שוב רשות העתיקות בשיקום כולל של החומות.

פעולות השימור והשחזור הידועות ביותר לציבור נעשו באתר מצדה, כחלק מחפירות האתר על ידי פרופ' יגאל ידין. מאז ועד היום עוסקים צוותים רבים בשימור שוטף ובשחזור האתר. העדיפות שניתנת לשימור מצדה יכולה להיות תוצאה של מדיניות לאומית או של עניין ציבורי ותיירותי גדול, וזאת לא מעט בזכות העובדה שהיא הוכרזה כאתר מורשת עולמית ברשימת אונסק"ו. מאז אחראית המדינה להציג לעולם את מדיניות שמירת כל אתרי המורשת העולמית שלה, שמרביתם גנים לאומיים כגון תל חצור, תל מגידו, תל באר שבע, תל דן (שמורת טבע) ואתרי דרך הבשמים (מצודות וערים בממשית, בעבדת ובשבטה).

פעולות שימור משמעותיות נוספות בוצעו בגנים לאומיים כחלק משחזור לצורך הצגה לציבור ולצורך הגנה על אלמנטים מסוימים. כך הוקמו למשל, גגות הגנה על פסיפסים בבתי כנסת בבית אלפא, בחמי טבריה ועוד. במקומות אחרים כוסו לצורך שימור אתרים שלמים או אלמנטים מסוימים ולא ניתן לצפות בהם - וזו אולי ההוכחה הטובה ביותר לכך שלשרידי עבר יש ערך תרבותי רב גם אם הקהל אינו יכול או אינו מעוניין לראותם. כך כוסו פסיפסים בממשית, בבית שאן ובחורבת מינים. חלק מהכיסויים הם זמניים, עד למציאת פתרונות קבע שיאפשרו את הצגת הממצא לקהל.

אבל מאות אתרים חפורים וזנוחים (ויש אלפים בעולם כולו) הם עדות שלא כך היה המצב בעבר. ארכיאולוגים ראו באחריותם רק את החפירה, המחקר והפרסום, והשימור נראה כמטלה בלתי אפשרית ולא הוגנת. טענתם הייתה שאם הם יצטרכו לתקצב את שימור הממצאים לא יהיה להם מספיק כסף לחפירה. וזו בדיוק צריכה להיות המדיניות - אין לחפור יותר ממה שניתן לשמר! וכן, מה שנחפר ונלמד ואין בו עניין ציבורי, לא יישאר חשוף ומזנח אלא יכוסה וייקבר מחדש. ביטוי נוסף למדיניות שימור הוא ההכרח לצרף מומחה לשימור לכל משלחת ארכיאולוגית כדי שניתן יהיה לפעול מיידית ובמקצועיות תוך כדי חפירה.

למרבה הצער, כאשר אין עניין ציבורי או תיירותי מובהק ההשקעה בשימור לא קיימת או שהיא חלקית ביותר.

חפירה מחייבת שימור

בשנים האחרונות השתפר המצב מאוד, במיוחד מאז שרשות העתיקות עומדת על כך שכל חפירה ארכיאולוגית פעילה תחויב גם בשימור הממצא הבנוי וחלקיו. זה בהחלט ביטוי למדיניות חדשה שעל פיה יש לשמר את הממצא. האחראי לשימור, על פי אותה מדיניות, הוא מי שפעולתו מסכנת את הממצא - במקרה זה הארכיאולוג שחושף אותו. הארכיאולוג המודרני רואה בשימור חלק מהמחויבות המקצועית שלו,